

УДК 159.9:323

DOI <https://doi.org/10.32840/2663-6026.2019.5-2.22>**О. С. Пономарьов**

кандидат технічних наук,
професор кафедри педагогіки і психології управління соціальними системами
імені академіка І. А. Зязюна
Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»

А. І. Черкашин

кандидат психологічних наук, професор кафедри педагогіки
і психології управління соціальними системами
імені академіка І. А. Зязюна
Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»

ОСОБИСТІСНИЙ РОЗВИТОК ЛІДЕРА В ПРОЦЕСІ ВИХОВАННЯ

У статті розглянуто передумови зростання суспільних потреб у лідерах і посилення вимог до них. Указується на подальшу диференціацію галузей наукових знань, що ускладнює як професійну підготовку фахівців, так й організацію спільної діяльності. Показано, що ці вимоги стосуються як професійної та соціальної компетентності лідерів, так і їхніх професійно та соціально зумовлених і суспільно значущих особистісних рис і якостей. Указується, що сьогодні ще недостатньо дослідженими аспектами порушеної проблеми залишаються саме способи вибору й реалізації ефективних виховних впливів на потенційних лідерів, які б забезпечували систему їхньої цілісної професійної підготовки, загальної та професійної культури й відповідальності та розвиток здатності так впливати на інших людей, щоб вони сприймали лідерів саме в цій якості. Ідеться насамперед про способи й засоби, процедури й технології психолого-педагогічного впливу на потенційних лідерів, які б дійсно допомагали їх ефективному вихованню та особистісному розвитку.

Наголошується, що надзвичайно важливим компонентом виховання й особистісного розвитку лідерів є формування в них край необхідних морально-вольових якостей. Вони не тільки сприяють розвитку й наступній реалізації особистісного потенціалу лідера, а й посилюють його здатність впливати на інших людей, підкоряти їх своїй волі. Указується, що для сучасного лідера вкрай важливою атрибутивною рисою є його висока загальна та професійна культура, розвинена професійна компетентність і багатий духовний світ. Тому на належне формування й розвиток цих рис і якостей і повинні спрямовуватися виховні впливи педагога, адже культура педагога проявляється в його ставленні до студентів і своєї професії та професійної діяльності, у їх ціннісному сприйнятті.

Особливого значення набуває виховання в лідерів уміння спостерігати за динамікою суспільного буття, суспільної свідомості, виховання його рішучості й здатності мобілізувати свій інтелектуальний, емоційний і фізичний потенціал для подолання кризових ситуацій, професійної й соціальної відповідальності, вміння делегувати підлеглим власні повноваження.

Обґрунтовано необхідність організації та практичної реалізації цілеспрямованої підготовки лідерів у системі освіти. Розкрито роль і значення виховання в особистісному розвитку лідерів і проаналізовано характер психолого-педагогічного впливу на студентів, який забезпечує успішне розв'язання цих завдань.

Ключові слова: суспільні потреби, вимоги, компетентність, професіоналізм, особистісні риси і якості, психолого-педагогічний вплив, освіта.

Постановка проблеми. Сучасний перехід людської цивілізації до інноваційного характеру розвитку пов'язаний зі стрімким зростанням обсягів науково-технічної інформації. Водночас відбувається подальша диференціація галузей наукових знань, що ускладнює як професійну підготовку фахівців, так й організацію спільної діяльності. Це призводить до підвищення ролі лідерів у належній організації та здійсненні суспільного виробництва в найбільш широкому його розумінні й гармонізації міжособистісних взаємин.

Істотні зміни вимог, які суспільство висуває до професійної та соціальної компетентності й особистісних рис і якостей лідерів, зумовлені

серйозним ускладненням умов і характеру тих завдань і функцій, які їм доводиться виконувати. А ця обставина, у свою чергу, вимагає від системи освіти, передусім від вищої школи, визначення нових цілей у підготовці лідерів, розроблення й активного впровадження нових методів їх навчання, виховання й особистісного розвитку згідно із суспільними потребами й очікуваннями.

За цих умов виникає важлива проблема виявлення потенційних лідерів і забезпечення належного їх навчання, виховання в процесі їхнього особистісного розвитку, які були б спрямовані на бажаний характер розвитку та максимальної реалізації їхнього лідерського потенціалу. Цілком

природно, що вказана проблема має істотну як теоретичну, так і практичну значущість. З позицій педагогіки та психології розв'язання порушеної проблеми відкриває можливості розробити загальні закономірності й методологію підготовки лідерів. Із позицій освітньої практики він допомагає педагогові набути досвід індивідуального підходу до виховання та особливо до особистісного розвитку лідерів.

Це вкрай важливо, оскільки буквально кожному лідерові притаманні унікальні особистісні риси і якості, а харизма прагне охороняти свого носія від будь-якого стороннього впливу. Водночас психолого-педагогічний вплив виступає чи не основним компонентом у системі освітнього інструментарію. Тому кожному педагогові важливо не просто досконально володіти цим інструментом, а й правильно обирати підхід до потенційного лідера, забезпечувати розвиток його особистості на засадах гуманістичних цінностей і багатого духовного світу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з проблеми вимагає розгляду сутності самого явища лідерства й сенсу поняття лідера та ролі освіти у формуванні і становленні особистості лідера відповідно до суспільних потреб та очікувань. Як зазначає М. Чепига, аналіз наукових публікацій останнього часу «дав змогу встановити близько 130 визначень поняття «лідер». У найширшому тлумаченні «лідер» – це людина, яка бере на себе функції управління, домінування, посідає провідне місце в ієрархії групи та здатна впливати на цю групу більше, ніж будь-хто інший» [12, с. 15]. Стосовно ж досліджень сутності лідерства сьогодні існує величезна кількість публікацій.

Досить посплатися хоча б на роботи Б. Басса, Т. Гури, С. Калашнікової, П. Кассе та П. Клауделя, Ж. Конже та Р. Канунго, В. Михайличенко, В. Мороза, А. Нестулі, Д. Піра, В. Смолькова й багатьох інших. Варто підкреслити значний внесок О. Романовського та його наукової школи у вивчення лідерства й дослідження проблем підготовки та особистісного розвитку лідерів. Зокрема, відомий його цикл робіт, присвячених аналізу парадоксального лідерства [10]. У них знайшли свій розвиток ідеї, започатковані Р. Фарсоном та Р. Кейсом.

Надзвичайної важливості набуває проблема професійної підготовки й виховання лідерів. Підходи до її розв'язання ґрунтуються на досягненнях психолого-педагогічної теорії виховання. Тут можна навести роботи І. Беха з виховання особистості [1], Б. Битинаса, який аналізує структуру процесу виховання [2], Л. Маленкової з теорії й методики виховання [6], В. Петровського з психології виховання [9]. В. Корженко, аналізуючи філософію виховання, підкреслює, що «педагогіка шукає у філософії, як специфічній і розвинутій

формі знання, обґрунтування власних ідей, пов'язаних із проблемами виховання» [5, с. 26].

Стосовно порушеної в статті проблеми особистісного розвитку лідерів у процесі їхнього виховання вважаємо за доцільне звернутися до робіт В. Галузяка, О. Акімової та Є. Громова, які розглядають сучасні зарубіжні підходи до розуміння феномена лідерства й виховання лідерів [3]. Проблемам виховання лідерів присвячує системне дослідження й К. Слесик [11]. Досить цікаво і змістовно пише про те, як стати студентським лідером, М. Чепига [12].

Навіть наведених джерел видається цілком достатньо, щоб упевнитися в тому, що порушена проблема виховання й особистісного розвитку лідерів має актуальний характер і надзвичайно важливу теоретичну і прикладну значущість. Її дослідження спрямоване на ефективне розв'язання необхідних для сучасного суспільства завдань із цілеспрямованої професійної підготовки та виховання справжніх авторитетних лідерів.

Недостатньо дослідженими аспектами порушеної проблеми залишаються саме способи вибору й реалізації ефективних виховних впливів на потенційних лідерів, які б забезпечували систему цілісності їхньої професійної підготовки, загальної та професійної культури й відповідальності, розвиток здатності так впливати на інших людей, щоб вони сприймали лідерів саме в цій якості. Ідеться насамперед про способи й засоби, процедури й технології психолого-педагогічного впливу на потенційних лідерів, які б дійсно допомагали їх ефективному вихованню та особистісному розвитку.

Мета статті полягає у викладенні досвіду власної психолого-педагогічної діяльності авторів у вищій школі, в процесі якої цілеспрямовано й послідовно здійснюється виховний вплив на особистісний розвиток потенційних лідерів. Передбачається також розглянути певні логіко-методологічні положення, на які має спиратися ця діяльність і які є результатом її осмислення й узагальнення.

Виклад основного матеріалу. Ускладнення як суспільного життя, так і взаємовідносин між людьми і спільнотами, урізноманітнення сфер і видів діяльності цілком об'єктивно посилюють потребу в лідерах. Водночас істотно зростають вимоги до них як до професіоналів, особистостей і дійсно справжніх лідерів, здатних впливати на інших людей силою свого авторитету, а не авторитетом сили. Декому з потенційних лідерів такі якості певною мірою притаманні від природи, хоча й вимагають свого системного цілеспрямованого розвитку. Для інших же взагалі лідерський потенціал виявляється за допомогою спеціального психолого-педагогічного впливу. У будь-якому разі

особистісний розвиток потенційного лідера значною мірою відбувається в освітньому процесі.

Як переконливо свідчать і життєва практика, і наш багаторічний досвід психолого-педагогічної діяльності у вищій школі, в тому числі із цільової підготовки й виховання лідерів, становлення студента як лідера являє собою досить складний нелінійний, а часом і суперечливий процес. Його суперечливість стає можливою через зіткнення позитивних і негативних якостей. Прикладом такого зіткнення може слугувати трансформація такої важливої риси лідера, якою є його впевненість у собі, його самовпевненість, яка інколи стає небезпечною через некритичну, завищену оцінку своїх знань, здібностей і можливостей.

Іншим прикладом може бути прагнення всебічного аналізу складної проблемної ситуації, який межує з нерішучістю під час прийняття відповідального рішення або з неготовністю брати на себе відповідальність за його результати чи можливі наслідки. І подібних ситуацій можна знаходити досить багато. Вони є ілюстрацією того, що сама система освіти, чітко орієнтуючись на цільову підготовку лідерів, повинна передбачати такі колізії й прищеплювати студентам як необхідні знання, так і вміння ефективно їх застосовувати. При цьому перед ними мають поставати широкі можливості для творчості.

Наш власний досвід роботи з потенційними лідерами охоплює підготовку бакалаврів і магістрів з психології, педагогіки вищої школи й адміністративного менеджменту. Викладаючи їм широкий спектр навчальних дисциплін – від фундаментальних і професійно орієнтованих до спеціальних, ми прагнемо глибше познайомитися з особистісними якостями студентів та з їхніми здібностями й можливостями. При цьому ми виходимо з принципу, який свого часу сформулював ще К. Ушинський: для того, щоб виховати студента в усіх стосунках, необхідно його взяти в усіх стосунках.

Виявлення лідерських здібностей відбувається в процесі практичних і семінарських занять, насамперед під час проведення ділових і рольових ігор, аналізу складних проблемних ситуацій. Потенційні лідери зазвичай досить швидко можуть збагнути сутність ситуації й запропонувати обґрунтовані шляхи та способи їх ефективного розв'язання. Вони вміють відстоювати свою точку зору, однак водночас уважно прислухаються й до інших пропозицій. Важливим способом виявлення потенційних лідерів є застосування командних методів навчання і спостереження за діями й поведінкою студентів.

Характерною особливістю психолого-педагогічного впливу на потенційних лідерів є те, що вони нормально сприймають навчальні функції викладача, однак виявляють чітку резистентність його виховним прагненням. Ця ситуація взагалі

притаманна студентам, які небезпідставно вважають себе дорослими, зі своїми сформованими життєвими цілями й цінностями, зі своїми чіткими поглядами й моральнісними переконаннями. Тому належне виконання завдань з виховання та особистісного розвитку студентів, тим більше потенційних лідерів, вимагає не просто високої педагогічної майстерності, а справжнього віртуозного підходу й беззаперечного авторитету викладача.

Такій вимозі відповідають лише люди, які є педагогами за покликом душі та які сприймають свою професію і професійну діяльність як одну з важливих життєвих цінностей. На жаль, сьогодні далеко не кожний викладач є справжнім педагогом. До того ж навіть у теорії педагогіки й у нормативних документах час від часу відбуваються не зовсім зрозумілі новації. Так, досить чіткий термін «навчально-виховний процес», яким підкреслювалася цілісна єдність цілей і змісту освіти, чомусь змінили на начебто більш загальний, але фактично менш змістовний «освітній процес».

Разом із тим виховання являє собою певною мірою автономний, украй важливий і специфічний різновид педагогічної діяльності. Цілком справедливо О. Кононко зазначає, що «під процесом виховання розуміється виховна взаємодія, в ході якої педагог як носій суспільного досвіду систематично діє з метою вдосконалення особистості, будує свою діяльність на основі зворотної інформації про її результативність» [4, с. 86]. Сама організація цієї взаємодії педагога зі студентом вимагає від викладача належного володіння мистецтвом ефективного міжособистісного спілкування. А наявність і плідне використання зворотного зв'язку істотно підвищує ефективність спілкування й усієї взаємодії загалом, включаючи до арсеналу засобів впливу й педагогічне діагностування.

Ураховуючи складність цілей і завдань лідерства та залежність можливих шляхів і засобів їх розв'язання від умінь лідера впливати на людей, система освіти й повинна комплексно підходити до організації підготовки лідерів. Наш досвід у цій справі переконливо свідчить про те, що для професійної підготовки лідерів найдоцільнішим є використання навчального матеріалу з його чіткою практичною спрямованістю. При цьому лекції мають містити ілюстративний матеріал, цікавий і корисний для майбутньої професійної діяльності лідерів. Водночас цей матеріал повинен допомагати лідерам у формуванні системного бачення цілісності відповідної навчальної дисципліни та її місця в загальній структурі їхньої професійної підготовки.

Практичні й семінарські заняття значною мірою мають бути призначені для розвитку в студентів їхнього лідерського потенціалу. Із цією метою для них варто підбирати досить складні завдання,

успішне розв'язання яких сприяло б формуванню в майбутніх лідерів, з одного боку, впевненості в собі, своїх силах і можливостях; з іншого боку, рівень складності й практична спрямованість цих завдань допомагали б їм чітко усвідомлювати роль і значення теоретичних знань для успішного вирішення завдань прикладного характеру.

Надзвичайно важливим компонентом виховання й особистісного розвитку лідерів є формування в них морально-вольових якостей. Вони не тільки сприяють розвитку й наступній реалізації особистісного потенціалу лідера, а й посилюють його здатність впливати на інших людей, підкоряти їх своїй волі. Водночас ці якості постають для лідера потужним чинником самонавчання, самовиховання й саморозвитку відповідно до умов і вимог науково-технічного й соціального прогресу. Вони допомагають лідерові долати спокусу поклатися на авторитет сили та надавати перевагу силі авторитету.

Для сучасного лідера вкрай важливою атрибутивною рисою є його висока загальна й професійна культура, розвинений духовний світ. Тому на їх формування та розвиток повинні спрямовуватися виховні впливи педагога. Одним із найефективніших є вплив його особистого прикладу, адже культура педагога проявляється в його ставленні до студентів і до своєї професії та професійної діяльності, у їх ціннісному сприйнятті. Істотні характеристики його культури – стиль діяльності, поведінки та міжособистісного спілкування, мовленнєве багатство, доброзичливість.

Як свідчить життєва практика, виховання людини не може бути обмежене якимись часовими, цільовими чи змістовними рамками. Воно, особливо у формі самовиховання, має відбуватися протягом усього активного трудового життя та включати належне реагування. Ця здатність набуває особливого значення для лідерів, які повинні більш чутливо за інших людей відчувати ті зміни, які відбуваються в суспільному житті, в життєвих цілях, цінностях та ідеалах і відповідним чином реагувати на них. У зв'язку з цим вкрай вагомим значення набуває виховання в лідерів уміння спостерігати за динамікою суспільного буття й суспільної свідомості та враховувати її в діяльності.

Визначальними якостями лідера, які формуються в процесі виховання та особистісного розвитку, є його рішучість і здатність мобілізувати свій інтелектуальний, емоційний і фізичний потенціал для подолання кризових ситуацій. Тому навчально-виховний процес має передбачати розв'язання таких завдань, які містять істотну інформаційну невизначеність, кризові прояви та ризики. На цих завданнях ми навчаємо студентів аналізу ризиків та управлінню ними, знайомимо з ефективними алгоритмами діяльності в умовах кризових і конфліктних ситуацій.

Особистісний розвиток майбутнього лідера являє собою чи не найбільш складне й відповідальне завдання освітнього процесу. Справа в тому, що вища школа приділяє його розв'язанню вкрай недостатню увагу. Так, за результатами одного нашого анкетування, 78% студентів указали на визначальну роль викладачів у їхній професійній підготовці, 27% – у їхньому вихованні й тільки 11% відзначили роль викладачів у своєму особистісному розвитку. Для лідера ж цей розвиток відіграє визначальну роль у його становленні як професіонала, особистості та, власне, як лідера. Однак, на жаль, педагогіка вищої школи ще не напрацювала необхідні технології й засоби особистісного розвитку студентів.

Не випадково В. Шевченко відзначає, що «складність ситуації в сучасній освіті в усьому світі полягає в тому, що чинна система освіти готувала і продовжує готувати не стільки особистість, скільки фахівця» [13, с. 513]. Таке становище зумовлене тим, що фахівців готують фахівці, які не отримали належної психолого-педагогічної підготовки. Тому більшості з них притаманний технократичний стиль мислення й діяльності, який успадковують від них і студенти, часто, як і їхні викладачі, вважаючи культуру й духовність чимось другорядним і необов'язковим.

Ми цілком поділяємо думку того ж В. Шевченка, що «виховання особистості пов'язане з формуванням у неї своєї точки зору, самостійної позиції стосовно смислу свого власного існування, значущості тих знань, які вона отримує в процесі освіти. Учатися означає вчитися стати людиною, тобто особистістю, здатною розуміти цілі й завдання суспільства, в якому вона живе, знаходити в цьому житті своє місце, бачити шляхи й можливості своєї свідомої участі в житті своєї країни» [13, с. 514].

Однак для справжнього лідера й особливо для людини, яка прагне стати лідером, і цього недостатньо. Завідувач кафедри педагогіки і психології управління соціальними системами ім. академіка І. Зязюна, директор Центру лідерства проф. О. Романовський і його співавтори детально аналізують обов'язкові складники особистості харизматичного лідера, які вони небезпідставно вважають надійною запорукою його успіху. Зокрема, до тих чотирьох коефіцієнтів IQ, EQ, VQ та SQ, якими зазвичай описують особистість та інтелект харизматичного лідера, вони додають й обґрунтовують необхідність ще й п'ятого коефіцієнта OQ, який характеризує оригінальність, прагнення лідера створити свій оригінальний світ [7, с. 67]. За його допомогою лідер має можливість знаходити й застосовувати адекватні методи впливу на людей. Ідеї науковців проходять всебічну перевірку в освітньому процесі та отримують підтвердження за допомогою спеціальних тренінгів у Центрі лідерства.

Харизма, парадоксальність, оригінальність і деякі інші особистісні риси та якості лідера відіграють, безумовно, важливу роль у його діяльності та впливі на людей, у формуванні його авторитету. Однак не менш важливими мають уважатися й такі вкрай необхідні його якості, як креативний та інноваційний характер мислення і його стратегічна спрямованість, усталеність до стресу, розвинена інтуїція, уміння бачити можливості там, де інші зазвичай панікують тощо. Ще одна риса, зумовлена складністю й напруженістю діяльності лідера й підвищеною стомлюваністю, полягає в його вмінні відпочивати, у здатності до розрядки та релаксації.

Добре відомо, що лідерство – це передусім велика відповідальність. Лідер має нести цю відповідальність перед людьми, які повірили в нього, перед своїми прихильниками й послідовниками, перед Богом, суспільством і своєю совістю. Відповідальність як одна з визначальних характеристик особистості не передається їй на генетичному рівні, а формується саме в процесі виховання та особистісного розвитку й виявляється одним із визначальних його результатів. При цьому можна чітко визначити такі, в принципі, пов'язані між собою її різновиди, якими є особиста, професійна та соціальна відповідальність. І якщо особиста відповідальність має формуватися в людини з дитинства в системі сімейного виховання, то професійна й соціальна відповідальність формується переважно в системі освіти.

Для лідера відповідальність стає одним із джерел формування стилю його діяльності, його вчинків і поведінки, взаємин із людьми. Виявляється, що вона істотно залежить від лідерського потенціалу й рівня його розвитку. Не випадково О. Пономарьов та М. Чеботарьов упевнені в тому, що, «чим сильніше розвинені в керівника лідерські якості, тим вищою є його особиста відповідальність і тим легше формувати в нього професійну й соціальну відповідальність» [8, с. 167]. Ми вважаємо, що всі три вказані тут різновиди відповідальності за своєю сутністю являють собою три аспекти цілісної у своїй системній єдності особистісної якості лідера.

Ця теза впливає з того, що, за великим рахунком, лідер несе особисту відповідальність не тільки за належне функціонування й розвиток керованої ним організації, за досягнення заздалегідь визначених цілей спільної діяльності своїх підлеглих, а й за їхнє здоров'я, соціально-психологічне самопочуття та рівень добробуту. А ця відповідальність охоплює й професійні, і соціальні, й особистісні аспекти діяльності лідера та сфер його відповідальності.

Нарешті, виховання й особистісний розвиток лідера мають передбачати ще й належне оволодіння ним такою ефективною управлінською тех-

нологією, як делегування повноважень. Воно не тільки розвантажує час та енергію лідера від безлічі другорядних питань і дає змогу зосереджуватися на стратегічних проблемах, а й сприяє можливості краще пізнавати своїх підлеглих, довіряти їм, забезпечувати їхнє професійне та кар'єрне зростання.

Успішне досягнення цілей виховання та особистісного розвитку лідера стає, з одного боку, надійною запорукою його ефективної діяльності, сприяє досягненню ним життєвого успіху, а також слугує вагомою підставою для задоволення інтересів і прагнень його підлеглих і їхньої гордості за належність до організації, якою він керує. З іншого ж боку, це досягнення є результатом високого рівня професіоналізму викладача, його педагогічної майстерності, загальної та професійної культури. І тому воно дає йому підстави для гордості за добре виконану суспільно значущу роботу.

Висновки. Викладені результати аналізу літературних джерел, міркувань та узагальнення практичного досвіду освітньої діяльності авторів у вищій школі, в тому числі з цільової підготовки лідерів, дають змогу дійти таких цілком обґрунтованих висновків.

По-перше, ті істотні зміни, які відбуваються практично в усіх сферах суспільного життя, зумовлюють зростання кількості лідерів і підвищення вимог до рівня їхньої професійної й соціальної компетентності та розвитку їхніх професійно і соціально значущих особистісних рис і якостей. За цих умов потреби суспільства в них уже не можна задовольнити тільки за рахунок тих лідерів, яким від природи притаманна яскраво виражена харизма. Тому системі освіти доводиться виконувати відповідне кадрове замовлення соціуму.

По-друге, ефективне виконання освітою кадрового замовлення соціуму стосовно цільової підготовки лідерів вимагає не тільки забезпечення кількісних параметрів цього замовлення, а й розроблення та цілеспрямованого використання моделі лідера й інноваційних педагогічних технологій її практичної реалізації. Модель лідера являє собою чіткий опис його професійних знань і вмінь і рівня володіння ними, а також зумовлених сенсом і характером його майбутньої діяльності професійно й соціально значущих особистісних рис і якостей і необхідного для неї рівня їх розвитку.

По-третє, якщо професійні знання й уміння лідера формуються переважно в процесі його навчання шляхом активної навчально-пізнавальної діяльності, то розвиток його особистісних рис і якостей відбувається переважно в навчально-виховному процесі за допомогою цілеспрямованих педагогічних впливів, мета яких полягає у вихованні та особистісному розвитку цього лідера. Системна єдність цілісного освітнього процесу

вимагає забезпечення виховного й розвивального характеру навчання та навчального характеру виховання й особистісного розвитку.

По-четверте, виховання й особистісний розвиток майбутнього лідера мають відбуватися на основі загальних філософських і психолого-педагогічних закономірностей феномена виховання з урахуванням специфічних цілей і вимог соціуму до підготовки лідерів. Це системність підготовки й повага до студентів, і визнання їхнього права на власну думку й точку зору. Однак в основі впливів, завдяки яким мають здійснюватися ці процеси, мають лежати гуманістична спрямованість і чіткі загальнолюдські життєві цінності.

По-п'яте, основна орієнтація виховання й особистісного розвитку лідера має спрямовуватися на вироблення в нього стійких навичок впливу на людей і високої комунікативної компетенції, на розвиток інноваційного мислення і його стратегічної спрямованості. Украй важливо розвивати такі морально-вольові якості, як рішучість, відповідальність і готовність брати її на себе, прагнення й внутрішня потреба постійно поповнювати й оновлювати свої знання та практичні навички, уміння формувати й підтримувати сприятливий психологічний клімат.

По-шосте, ефективна організація та успішне здійснення цілеспрямованої підготовки лідерів, зокрема їх належного виховання й особистісного розвитку, висувають підвищені вимоги до науково-педагогічного складу, який здійснює її. Викладачі мають самі бути справжніми лідерами, гармонійно поєднувати високу професійну компетентність і педагогічну майстерність, загальну й професійну культуру та багатий духовний світ. Ці якості сприяють формуванню їхнього авторитету й готовності студентів наслідувати їх.

Перспективи подальших розвідок полягають у дослідженні шляхів і засобів «м'якого», але ефективного подолання опору окремих студентів, насамперед потенційних лідерів, виховних впливів педагога, вкрай необхідних для їхнього особистісного розвитку. Не менш важливим видається також детальне розроблення моделі лідера як надійної основи вибору змісту й характеру його цільової підготовки в системі освіти. Корисно

також проаналізувати думки реальних лідерів у сфері економіки й політики, освіти й культури, інших сфер суспільного життя стосовно того, якою має бути підготовка лідерів, здатних рішуче долати кризові явища та істотно поліпшувати добробут народу.

Література:

1. Бех І.Д. Виховання особистості. Київ : Либідь, 2003. 344 с.
2. Битинас Б.П. Структура процесса воспитания. Каунас : Швиеса, 1984. 190 с.
3. Галузьяк В., Акімова О., Громов Є. Сучасні зарубіжні підходи до розуміння лідерства і виховання лідерів. *Лідер. Еліта. Суспільство*. 2019. № 1. С. 32–53.
4. Кононко О.Л. Виховання. Енциклопедія освіти. С. 86–87.
5. Корженко В.В. Філософія виховання: зміна орієнтацій : монографія. Київ : Вид-во УАДУ, 1998. 304 с.
6. Маленкова Л.И. Теория и методика воспитания : учебное пособие. Москва : Педагогическое общество России, 2002. 480 с.
7. Романовський О., Квасник О., Шаполова В. Обов'язкові складові особистості харизматичного лідера як запорука його успіху. *Лідер. Еліта. Суспільство*. 2017. № 1. С. 60–73.
8. Пономарьов О.С., Чеботарьов М.К. Відповідальність в системі професійної компетентності фахівця : навчально-методичний посібник. Харків : Підручник НТУ «ХПІ», 2012. 220 с.
9. Психология воспитания / под ред. В.А. Петровского. Москва : Аспект Пресс, 1995. 152 с.
10. Романовський О.Г., Пономарьов О.С. Парадокси харизматичного лідерства. *Теорія і практика управління соціальними системами*. 2017. № 1. С. 47–56.
11. Слесик К. Виховання лідерів. Харків : Основа, 2009. 128 с.
12. Чепига М.П. Як стати студентським лідером : методичний посібник. Львів : ЛНУВМ та БТ ім. С.З. Гжицького, 2015. 86 с.
13. Шевченко В.Н. Духовная сфера жизни общества. Социальная философия : учебник / под ред. И.А. Гобозова. Москва : Издатель Савин С.А. 2003. С. 500–518.

Ponomarov O. S., Cherkashyn A. I. Leader's personality development within the process of education

The paper deals with the prerequisites of strengthening public wants of leaders and requirements to them. A further differentiation of the branches in scientific knowledge makes the professional training of specialist and organization of their mutual activities more difficult. These requirements are set to both professional and social competences of the leaders and their professionally and socially conditioned personal traits and qualities important for the society. As of now, the ways to choose and to implement efficient educational influences on potential leaders have not been studied thoroughly enough. These choice options are to provide for an integrated system of the professional training, general and trade culture and responsibilities and for developing the ability to make others perceive the leader as such. First, we analyze the techniques and devices, procedures and technologies of psychological and pedagogical influence on the potential leaders to facilitate their efficient education and personality development actually.

We emphasize that the formation of indispensable moral and volitional characteristics in the leaders is an utterly important element of their education and personality development. These characteristics not only contribute to the development and consequent realization of the leader's personality potential but also increase their ability to influence and bend the others in their will. The high general and professional culture, developed professional competence and a rich spiritual world constitute a most important attribute for a leader of today. This directs the educational influences of those who teach to the proper formation and development of these traits and qualities because the educator's culture is revealed in their attitude to their profession and professional activities and to their students in their value perception.

The education of the leader's skill to monitor the dynamics of social being, social awareness, the leader's decisiveness and ability to mobilize their intellectual, emotional and physical potential to deal with critical situations, the leader's professional and social responsibility and the skill to transfer their own powers to the subordinates are of special importance. This article substantiates the need for organizing and practical implementing the leader-oriented training within the system of education. The paper also reveals the role and the importance of education for the leader's personality development and analyzes the character of the psychological and educational influence on the students to solve the aforementioned tasks efficiently.

Key words: *social needs, requirements, competence, professionalism, personal traits and qualities, psychological and pedagogical influence, education.*